

Ruch biblijny i liturgiczny

Ks. Edward Zawiszewski, Pelplin

NEHEMIASZ POPRZEDNIKIEM EZDRASZA!

Odrodzenie narodu żydowskiego po niewoli babilońskiej należy zaliczyć do najważniejszych, przełomowych momentów jego dziejów. Toteż dwaj przywódcy ludu, kapłan Ezdrasz i namiestnik Nehemiasz, którzy najbardziej przyczynili się do przeprowadzenia dzieła odnowy, zasłużyli na trwałą pamięć swoich rodaków. Szczególną jednak czią otoczyła tradycja izraelska kapłana Ezdrasza, porównując go z pierwszym wodzem i prawodawcą Izraela, Mojżeszem za odnowienie przymierza z Bogiem — Jahwe, które odtąd zachowywano bardziej skrupulatnie aniżeli przed niewolą babilońską.

Do Jerozolimy przybył Ezdrasz w siódmym roku króla Artakserksesa (Ezd 7, 1) ze ściśle określoną misją¹, którą następnie konsekwentnie przeprowadzał, jak czytamy w księdze nazwanej jego imieniem. Nie miał zaś łatwego zadania, gdyż stawiał ludowi wielkie wymagania, żądając ścisłego zachowania Prawa. Szczególnie drażliwa okazała się sprawa małżeństw mieszanych, zawartych przez żydów z niewiastami pogańskimi. — Ezdrasz przeprowadził unieważnienie tych małżeństw i oddalenie żon pochodzenia nie izraelskiego. Opornych natomiast wykluczył z grona społeczności izraelskiej. Nic więc dziwnego, że wzbudził przeciwko sobie niechęć i opór². Zamierzenia swoje zdołał jednak przeprowadzić, a przeważająca część społeczeństwa udzieliła mu swego poparcia, uznając dokonane reformy.

Kulminacyjnym momentem dzieła reformy było uroczyste odnowienie przymierza z Jahwe i zaprzysiężenie ludu na wierność Prawu³. Powyższym aktem dzieło reformy zostało zakończone i umocnione. Znamienne jednak, że opis tego doniosłego aktu znajdujemy nie w księdze Ezdrasza, lecz w następującej po niej księdze Nehe-

¹ Zob. Ezd 7, 10—26.

² Zob. Ezd 10, 15.

³ Zob. Neh 10, 30.

miasza⁴. Komplikuje to w poważnej mierze chronologię opisywanych wydarzeń, rozciągając na przeciąg trzynastu lat działalność Ezdrasza, dla której wystarcza okres jednego roku⁵. Ponadto wielką trudność stanowi także to, że w powyższym układzie działalność Ezdrasza przedstawia się, jako mało skuteczna, a właściwa zasługa przeprowadzenia dzieła reformy przypada w udziale namiestnikowi Nehemiaszowi⁶. Takie zaś rozwiązanie nie jest zgodne z świadectwem tradycji żydowskiej, która zasługę odnowy religijnej przypisuje Ezdraszowi, widząc w nim twórcę judaizmu⁷. Biorąc zaś pod uwagę to, że tradycja powyższa nie jest na pewno bezpodstawna, ale opiera się na fakcie historycznej działalności Ezdrasza, należy szukać takiego rozwiązania, które by pozwoliło uwydatnić znaczenie tej działalności.

Zdaniem niektórych autorów przyczyną podanych wyżej trudności jest tradycyjny układ ksiąg Ezdrasza - Nehemiasza. Sugeruje on bowiem taką właśnie kolejność ich działalności, podczas gdy w rzeczywistości należy przyjąć porządek odwrotny: Nehemiasz - Ezdrasz, w którym zasługi Ezdrasza zostają bardziej uwydatnione. Nehemiasz zaś występuje w nim jako ten, który przygotował pole działalności Ezdraszowi, uprzedzając jego przybycie do Jerozolimy, jak zdaje się to wynikać z pewnych szczegółowych danych opisu biblijnego.

I tak w opisie stanu Jerozolimy znamienne jest to, że przy przybyciu Ezdrasza miasto sprawia wrażenie uporządkowanego i zamieszkanego normalnie w atmosferze bezpieczeństwa i spokoju. Tymczasem zupełnie inaczej przedstawia się on przy nadejściu Nehemiasza, który zastaje ruiny słabo zaludnione przez mieszkańców, żyjących w ciągłym lęku przed napadami⁸. I dopiero Nehemiasz odbudowuje Jerozolimę z gruzów i zaludnia mieszkańcami poprzez przymusowe osiedlenie. Przede wszystkim zaś zapewnia im bezpieczeństwo, odbudowując zniszczone mury miasta.

Podobnie przedstawia się sprawa nadużyć społecznych, których usunięcie kosztowało Nehemiasza tak wiele wysiłku⁹, gdy tymczasem w opisie działalności Ezdrasza nie znajdujemy nawet wzmianki o nich. Trudno zaś przypuszczać, aby tak gorliwy obrońca Prawa mógł pozostawać nieczuły wobec jawnych wypadków krzyczącej niesprawiedliwości, gdyby takie zaistniały za jego działalności. Je-

⁴ Zob. Neh 10, 1 n.

⁵ Por. J. Bright, *Geschichte Israels*, Düsseldorf, 1966, 419.

⁶ Por. J. Bright, dz. cyt. 414 n.

⁷ Por. Syr 49, 13—15; M. Munk, *Esra der Schriftgelehrte nach Talmud und Midrasch*. Würzburg 1930. Sanhedrin 31b; Megilla 1, 1; 4 Ezd 14, 18—47; Pirke Aboth 34.

⁸ Por. Neh 7, 4.

⁹ Por. Neh 5, 1—13.

żeli więc o nich nie wspomina, to znaczy, że przybył do Jerozolimy już po ich usunięciu przez Nehemiasza.

Odnosnie zaś samych reform nieporozumieniem byłoby utrzymywać, że Ezdrasz nie zdołał ich przeprowadzić i musiał ustąpić wobec opozycji, gdyż stawiał zbyt wielkie wymagania. Nehemiasz bowiem nie jest bynajmniej łagodniejszy w swoich wymaganiach¹⁰. Poza tym zaś jest bardzo znamienne, że w postępowaniu Nehemiasza nie wskazuje na to, że przed jego przybyciem działał w Jerozolimie Ezdrasz. Nehemiasz bowiem nie odwołuje się nigdy do tej działalności i związanej z nią reformy religijnej. Nie stawia też nigdy zarzutu, że lud złamał obietnicę przymierza niedawno uroczystie złożone, ani też nie znajdujemy żadnej wzmianki o tym, że przymierze było zawarte już w momencie przybycia Nehemiasza do Jerozolimy¹¹. A jeśli tak sprawa się przedstawia, to nie ma podstaw do podtrzymywania tradycyjnego układu. Układ ten zresztą jest przeprowadzony zbyt konsekwentnie, jak świadczą pewne odstępstwa od tej kolejności w tekście powyższych ksiąg.

I tak przy wyliczaniu kolejnych przywódców ludu w czasie od niewoli babilońskiej do budowy świątyni w Neh 12, 26 Ezdrasz został umieszczony po Nehemiaszu. W spisie zaś przywódców ludu od Zorobabela do Nehemiasza w Neh 12, 47 nie znajdujemy między nimi Ezdrasza. A zatem miejsce Ezdrasza jest po Nehemiaszu.

Tradycyjny układ: Ezdrasz - Nehemiasz nie odpowiada więc rzeczywistej kolejności wydarzeń i nie może być uważany za pierwotny. Odnosi się wyraźnie wrażenie, że redaktor dzieła dokonał tu połączenia dwóch dzieł odrębnych i samoistnych, tj. pierwotnego dzieła Kronikarza i pamiętników Nehemiasza¹², tworząc z nich jedno dzieło. Napotkawszy bowiem wzmiankę o obecności Nehemiasza przy publicznym odczytaniu Prawa przez Ezdrasza chciał on zapewne wyjaśnić, kim był Nehemiasz dla ludu i w jaki sposób znalazł się w Jerozolimie¹³. Dlatego opis przybycia Nehemiasza do Jerozolimy oraz dokonanej przez niego odbudowy murów miasta umieścił przed opisem o odczytaniu Prawa i zaprzysiężeniu ludu, wywołując wrażenie, jak gdyby przybył on krótko przed tym wydarzeniem, a w dłuższy czas po przybyciu Ezdrasza.

Powyższe spostrzeżenie znajduje wyraźne potwierdzenie w paralelnym opowiadaniu J. Flawiusza oraz w apokryficznej trzeciej księdze Ezdrasza (w LXX jako 1 Ezd)¹⁴. Trzecia księga Ezdrasza

¹⁰ Por. Neh 13, 25—28.

¹¹ Por. Neh 10, 1 n: — zob. J. Bright, dz. cyt. 415.

¹² Por. J. Bright, dz. cyt. 417.

¹³ Zob. Neh 8, 9; 10, 1.

¹⁴ Por. A. Rahlf's, *Septuaginta*⁶, Stuttgart I, 873—903. LXX zmienia nieco porządek pierwszych sześciu rozdziałów i dołącza pewne dodatki.

przedstawia to samo, co do istotnych momentów, opowiadanie¹⁵, ale następnie opisuje bezpośrednio uroczyste odczytanie Prawa i zaprzysiężenie ludu (Neh 7, 73—8, 12), pomijając zupełnie opowiadanie o Nehemiaszu (Neh r. 1—7). Ponad to w paralelnym do Neh 8, 9 fragmencie nie umieszcza imienia Nehemiasza, mówiąc anonimowo o namiestniku. Podobnie czyni J. Flawiusz, który idąc za LXX zachowuje ten sam porządek co trzecia księga Ezdrasza i od dziesiątego rozdziału naszej księgi Ezdrasza przechodzi bezpośrednio do opisu odczytania Prawa i zaprzysiężenia ludu¹⁶.

Opis zatem odczytania Prawa i zaprzysiężenia ludu, zawarty w ósmym rozdziale księgi Nehemiasza, nie znajduje się na swoim właściwym miejscu. Należy on bowiem do księgi Ezdrasza, przed sprawą małżeństw mieszanych¹⁷. Otrzymujemy wówczas następujący układ treści, dotyczący działalności Ezdrasza: Ezd r. 7—8, Neh r. 8, Ezd r. 9—10. W tym nowym układzie chronologia działalności Ezdrasza przedstawia się bardziej zrozumiale w ramach około jednego roku: w piątym miesiącu przybywa on do Jerozolimy, w siódmym odczytuje Prawo podczas uroczystości Święta Namiotów (Neh 8, 2), w dziewiątym podejmuje akcję przeciwko małżeństwom mieszanim, kończąc ją po trzech miesiącach z początkiem następnego roku (Ezd r. 9—10), aby zakończyć całe dzieło reformy publiczną pokutą za popełnione występki i uroczystym zawarciem przymierza (Neh r. 9—10)¹⁸.

W ten sposób usuwa się trudność, polegającą na zbytnej rozpiętości czasowej między początkiem i końcem reformy Ezdrasza¹⁹ (13 lat; zob. s. 2). Pozostaje wszakże pytanie o datę przybycia Ezdrasza do Jerozolimy. O ile bowiem przyjmujemy, że Nehemiasz poprzedził Ezdrasza, to określenie „w siódmym roku Artakserksesa” (Ezd 7, 7), oznaczające czas przybycia Ezdrasza, odnosi się do Artakserksesa II., albo też zawiera jakiś błąd.

Liczni zwolennicy pierwszego rozwiązania²⁰ decydujący argument wyprowadzają z warunków politycznych tego okresu. Wskazują mianowicie na tę okoliczność, że ok. 400/399 r. przed Chr. skończył się

¹⁵ Por. 3 Ezd 8, 1—9, 56.

¹⁶ Zob. *Dawne Dzieje Izraela* 11, 5, 4—6, Poznań 1962, 535—537.

¹⁷ Wskazuje na to ogromna skrucha ludu z powodu małżeństw z cudzoziemkami oraz gotowość do poddania się wymogom Prawa — por. Ezd 10, 1—14.

¹⁸ Zob. J. Bright, dz. cyt. 418 n.

¹⁹ Trzynaście lat; — zob. wyżej s. 2.

²⁰ Zob. A. van Hoonacker, *Néhémie et Esdras*, Le Museon 9 (1890) 151—184. 317—351. 389—401; N. N. Snaith, *The Date of Ezra's Arrival in Jerusalem*, 63 (1951) 53—66; H. Cazelles, *La mission d'Esdras*, VT 4 (1954) 113—140; O. Eissfeldt, *Einleitung in das Alte Testament*, Tübingen, 1964, 752/3; A. Emerton, *Did Ezra go to Jerusalem in 428 B.C?*, Journal Theological Studies NS 17 (1966) 1—19.

okres panowania Persów w Egipcie²¹, a w związku z tym wzrosło znaczenie Palestyny, która znalazła się wówczas na rubieżach imperium perskiego. W takiej zaś sytuacji Persowie byli bardzo zainteresowani w zachowaniu spokoju w Palestynie. Toteż uporządkowanie spraw religijnych przez Ezdrasza zbiegało się z ich własną racją stanu i nie dziwnego, że otrzymał on tak wielkie poparcie ze strony administracji państwowej, gdyż w tych warunkach misja jego mogła być nawet przez nią inspirowana²².

Powyższe rozwiązanie nie jest wolne od trudności. Przede wszystkim zbyt późne datowanie misji Ezdrasza w Jerozolimie zdaje się stać w sprzeczności z danymi papyrusów z Elefantyny. Z treści bowiem tzw. papyrusu paschalnego, pochodzącego z pątego roku panowania Dariusza II. (423—404), czyli z 419 r. przed Chr., dowiadujemy się, że w tym roku satrapa Arsam, działając z polecenia króla Dariusza II, zlecił Hananiaszowi uregulowanie sprawy terminu paschy w kolonii żydowskiej na Elefantynie. Znamienne przy tym jest to, że Hananiasz rozstrzygnął tę sprawę zgodnie z Prawem Mojżesza i w porozumieniu z przełożonymi gminy w Jerozolimie. Wydaje się zaś mało prawdopodobne, aby w dalekiej Elefantynie sprawy te zostały uregulowane wcześniej aniżeli w Jerozolimie. Sytuacja zaś taka powstaje, jeżeli misję Ezdrasza, który na mocy podobnych uprawnień władz perskich, jak Hananiasz na Elefantynie, przeprowadzał uregulowanie spraw religijnych w Jerozolimie, ustalamy na rok 398 przed Chr. (siódmy rok Artakserkesesa II.).

Ustaleni misji Ezdrasza na rok 398 przed Chr. sprzeciwia się poza tym jego przyjaźń z Johananem, synem Eliassiba, u którego szukał on schronienia w najbardziej krytycznym momencie walki z małżeństwami mieszanymi (Ezd 10, 6). O ile bowiem jest to ten sam Johanan, który był arcykapłanem ok. 407 r. (Neh 12, 22n), co jest bardzo możliwe, to przyjaźń jego z Ezdraszem była w owym czasie wykluczona. Jako arcykapłan bowiem splamił się Jochanan straszną zbrodnią, kiedy podczas spełniania swego urzędu zamordował na terenie świątyni własnego brata²³. Pociągnięty został za to do odpowiedzialności przez władze perskie i niewątpliwie Ezdrasz musiał by się dowiedzieć o tym, gdyby przybył do Jerozolimy po r. 398 przed Chr. i nie utrzymywał by przyjaźni z publicznie znanym mordercą.

Przeciwno datowaniu misji Ezdrasza na 398 r. przed Chr. przemawia także spis powracających z nim Judejczyków, między którymi wymieniony jest Chattusz z rodu Dawida (Ezd 8, 2). Według relacji pierwszej księgi Kronik należy on do piątej generacji po-

²¹ Por. H. Cazelles, *Néhémie et Esdras*, DBS III, 420.

²² Por. O. Eissfeldt, *Einleitung* dz. cyt. 753.

²³ Zob. J. Flawiusz, *Dawne dzieje Izr.* 11, 7, 1.

tomków króla Jechoniasza (1 Krn 3, 22)²⁴. O ile zaś prawdą jest, co ustala się na podstawie dokumentów klinowych²⁵, że pięciu starszych synów Jechoniasza urodziło się przed 592 r. przed Chr., a na każde pokolenie liczyć będziemy po dwadzieścia pięć albo dwadzieścia siedem lat, wówczas ów Chattusz w 398 r. byłby starcem liczącym osiemdziesiąt albo dziewięćdziesiąt lat²⁶. W tym zaś wieku nie wazył by się na trudy uciążliwej wędrówki do Jerozolimy. Tymczasem autor księgi Ezdrasza umieszcza go na czele spisu, wśród naczelników rodów aktualnie powracających, a więc fakt jego powrotu zdaje się nie budzić wątpliwości.

W wyniku powyższych trudności niektórzy uczeni opowiadają się współcześnie za drugą możliwością, dopatrując się błędu w określeniu „siódmy rok Artakserksesa” (Ezd 7, 7). Proponują poprawkę na „trzydziesty siódmy”, przesuwając czas przybycia Ezdrasza do Jerozolimy na 428 r. przed Chr., czyli na czas drugiego pobytu Nehemiasza w Jerozolimie²⁷. Odpowiada to relacji, że obydwaj przywódcy ludu spotkali się na terenie Jerozolimy i współpracowali z sobą²⁸.

Słabym punktem powyższego rozwiązania jest konieczność wprowadzenia zmiany w tekście. Jest to jednak, jak stwierdza J. Bright²⁹, poprawka najbardziej możliwa do przyjęcia. W tekście hebrajskim bowiem zbiegły się tu prawdopodobnie trzy wyrazy rozpoczynające się na tę samą literę szin, co bardzo łatwo mogło spowodować opuszczenie jednego z nich przy przepisywaniu. Poza tym możliwość takiego błędu ilustruje także to, że podobne nieścisłości w podawaniu danych liczbowych znajdujemy również na innych miejscach dzieła Kronikarza³⁰. Jakkolwiek więc i ta ostatnia hipoteza nie jest pozbawiona trudności, to jednak wydaje się najlepiej usasadniona.

Pelplin

KS. EDWARD ZAWISZEWSKI

²⁴ Por. W. F. Albright, *The Biblical Period: The Jews, Their History, Culture and Religion*, New York 1949, 64 — cyt. za J. Bright, dz. cyt. 423.

²⁵ Zob. J. Pritchard, ANET 308.

²⁶ Jako urodzony ok. 480 albo 490 r. przed Chr. — por. J. Bright, dz. cyt. 423.

²⁷ Zob. Neh 13, 6 n.

²⁸ Zob. Neh 8, 9.

²⁹ Dz. cyt. 424 — inaczej O. Eissfeldt, *Einleitung* 752, którego zdaniem nie można mówić tu o zbiegu trzech słów na literę szin, gdyż w tekście hebr. jedynie jedno słowo rozpoczynałoby się na literę (*bisz^enat szeba'-usz^eloszim*), a raczej o haplografii, spowodowanej zbiegiem aż czterech liter szin.

³⁰ Por. Ezd 6, 15, gdzie zamiast „na trzeci” należy czytać „na 23 dzień” na podst. 3 Ezd 7, 5; podobnie w 2Krn 36, 9, gdzie zamiast: „osiem” należy czytać: „18” zgodnie z 4 Krl 24, 8.